

תורה שבע"פ ובירורי הלכה

איתמר לוין

דיני ממונות לאחר השואה

אירועי השואה יצרו בשנים שאחריה מאות ואלפי שאלות הלכתיות שהעלו הניצולים, הקרובים ויהודים אחרים. העובדה שמדובר היה בטרגדיה חסרת תקדים, הביאה לכך שגם הסוגיות ההלכתיות היו חסרות תקדים. לכך יש להוסיף את המועקה הנוראה של השואלים, שממילא השפיעה גם על הרבנים המשיבים. מאידך, הרי אנו מאמינים ש"זאת התורה לא תהא מוחלפת ולא תהא תורה אחרת מאת הבורא יתברך שמו" כלשון הרמב"ם ב"י"ג עיקרים. לפיכך, עקרונות הפסיקה ויסודותיה שרירים וקיימים, ועל המשיבים להתאימם לנסיבות שבפניהם. פוסק בעל שיעור קומה אינו מסתכל על הדין במנותק מנסיבותיו, אלא בוחן ורואה את השלכות תשובתו בהתאם למקרה המיוחד. קל וחומר כאשר מדובר באודים מוצלים מאש, אשר - כפי שאמרו כמה וכמה מן המשיבים - "נפסם לשאול הגיעה", במשחק מילים על שאול ושאלה.

השאלות הנפוצות ביותר, הידועות ביותר וגם הקשות ביותר נגעו כידוע לדיני עגונות. אלפי ואולי רבבות נשים איבדו כל קשר עם בעליהן ונותרו עגונות, לפעמים גלמודות לחלוטין, בעודן מנסות להיבנות מתוך החורבן. הרבנים ניסו תמיד להקל על מצוקתן של אומללות אלו, בוודאי לאחר השואה, ואכן הרוב המכריע של הפסקים שפורסמו מצאו פתחי התרה.

פחות ידועות הן השאלות שנגעו לדיני ממונות, ובהן נעסוק במאמר זה. לעיתים מדובר בשאלות ממוניות גרידא, אותן יצרה המציאות של אובדן רכוש והתגלגלותו לידיים זרות. לעיתים מדובר בשאלות המשלבות הלכה ומוסר, כגון בנושא קבלת הפיצויים מגרמניה. ולעיתים מגיעים הדברים גם לתחומם של נדרים. בתחום זה קשה לדבר על קו אחיד, בדומה לזה שמצאנו בשאלת העגונות. והדבר מובן: ככלות הכול, לא מדובר בדיני נפשות כמו במקרה העגונות, ולכן יכלו הרבנים לדבוק יותר בהלכה ה"יבשה". עם זאת, גם כאן לא ניתן היה להתעלם לחלוטין ממשקלה הנפשי של טרגדיית העם היהודי.

* הערת המערכת: איתמר לוין הוא עיתונאי וחוקר שואה.

א. השבת תשמישי קדושה

הנאצים ייחדו תשומת לב מיוחדת לשוד והרס של תשמישי קדושה יהודיים. הדבר נעשה הן מסיבות אידיאולוגיות, כחלק מהאנטישמיות ההרסנית של משטר זה, והן מסיבות מעשיות, כחלק מהשוד הכולל של הארצות הכבושות בידי גרמניה. עד היום אותר רק חלק קטן מאוד מתשמישי הקדושה שנשדדו, וסביר להניח שרובם המכריע כבר אבדו לנצח.

ובכל זאת, לאחר השואה היו מקרים של הצלת תשמישי קדושה - ספרי תורה, כלי כסף וספרים אחרים, ואז התעוררו שאלות של בעלות והחזר הוצאות, אשר הגיעו לפתחם של גדולי הדור. צריך לזכור, שמדובר בתקופה של משבר כלכלי באירופה ובארץ ישראל, ולכן, מה שנראה לנו היום כעמידה קטנונית על סכומים זניחים, היה כרוך לעתים רבות בשאלות קשות וקריטיות באותם ימים.

הרב משה דוד אוסטרייכר, שהיה רב בציכוסלובקיה ולאחר מכן בברוקלין, נדרש לסוגיה כזו, אותה הוא מביא בספרו "תפארת אדם":

"כאשר התחיל הי' יתבדך לעזור לישראל, שגם יד מלכות אמריקה וענגלאד [אנגליה] וניצחום, ועשו תקנה לפקח על כתבי קודש וספרי קודש שלא להיות הפקר וביזיון, ועשו שומרים ממונים ופקידים על זה¹, ומאז ועד עתה בסייעתא דשמיא שקטו מעט הצרות והייסורים רחמנא ליצלן.

והנה מקודם באו יהודים אשר ראו גודל הביזיון והפקרות של כתבי קודש, קנו מהעכו"ם ספרים משום פדיון שבויים, מצוה להציל עשוק מיד עושקו. אחר כך התחילו איזה יהודים למכור מאותן הספרים וגם כמה פעמים הרוויחו בזה. אירע מעשה שאיש יהודי הלך וקנה פה [בניו-יורק] מאחד מן הפליטים ספרים, וחשב שקונה למשא ומתן [מסחר] למכור ולהרוויח, והוא בתומו אזיל [הלך], שלא ידע כלל שיש חשש איסור בזה [של מסחר ברכוש גנוב], ואדרבא למצווה נתכוון, כי אם לא ימכור לו [הפליט] - אולי ימכור לעכו"ם או לפושע ישראל חס וחלילה.

והנה בא איש אחד וקנה ממנו הספרים בעד כך וכך, ונתן לו מחירו לא כולו, רק אמר לו מחר ישלם הכל, ולקח [הקונה] הספרים שלו

1. חפצי אמנות, ובכלל זה תשמישי קדושה יהודיים. האמריקנים (ובמידה פחותה) הבריטים החזירו לעם היהודי מאות אלפי ספרים; הסובייטים ואחריהם הרוסים לא עשו זאת.

[שקנה], וראה עליו חותם של אחיו מעיר אחרת, ואמר לו שהוא חשיבות אצלו שבא לידו ספרים של אחיו, ואחר כך דחה את המוכר מיום ליום, יש מחר שהוא לאחר זמן². בקיצור, באו לדין וטען [הקונה] שתיכף ומיד שהכיר ספרי אחיו, חשב שלא לשלם לו כלל [משום שהספרים מגיעים לו מדין ירושה], ולכל היותר רק מחירו שהלה נתן בעדם [ללא רווח, ורק שירא שלא ירצה המוכר, על כן לא גילה לו מה שבליבו ועשה בעורמה. וכעת שכבר הספרים תחת ידו של לוקח - אמר, כי די לו במה שנתן לו מחירו, וגם זה אינו חייב מן הדין, רק מכוח תקנת השוק, אבל יותר מזה רווח אינו חייב ליתן לו. המוכר טוען, כי הוא בתומו הלך והיה יכול למכור לאחר בריוות, כי בלאו הכי מסחרו הוא בספרים, קונה ומוכר בריוות, וגם האיש שלקח ממנו [הפליט] היה יכול למכור במקום אחר ולאיש אחר, באופן שבלאו הכי לא היה מגיע לידו [של התובע] הספרים, על כן הוא מבקש כל הריווח המחיר שקצבו ביניהם".

הרב אוסטרייכר פסק, כי הדין עם המוכר, אך בפועל נעשתה פשרה בין השניים שאת טיבה הוא לא פירט³.

שאלה דומה באה לפני הרב אפרים אשרי, מניצולי קובנה, אשר פירסם חמישה כרכים של שו"ת מתקופת השואה ואחריה תחת השם "מעמקים". בנושא זה הוא מספר, כי יצחק גרינברג - איש המשטרה היהודית בגיטו שנרצח לאחר מכן - הצליח בחירוף נפש להחביא ארגז ובו ספרי קודש יקרים במיוחד, כאשר הגרמנים החרימו את כל הספרים בגיטו.

"כשהוצאו יושבי הגיטו מהחושך וצלמוות ומוסרותיהם נותקו לאחר שנפשם התמוגגה ברעה, הם התחילו לחפור בין חומות הגיטו לחפש את רכושם שהצליחו להטמין באדמה ולהעלימו מעין הרשעים הגרמנים. והנה אחד מהחופרים מצא את תיבת הספרים הטמונה באדמה ושמח עליה כמוצא שלל רב, כי הבין להעריך את ערך הספרים הללו שמחירים רב הוא, וחשב שהוא זכה בהם כזוכה מן ההפקר.

2. כלומר: אמר לו "מחר" ולמעשה דחה אותו שוב ושוב. הביטוי לקוח מדברי רש"י, שמות י"ג, ד.
3. איתמר לוי, אותיות של אש: עדויות מתקופת השואה בספרות ההלכתית (מהדורה שנייה, תשס"ב), עמ' 301-303.

והנה כשהשמועה על דבר מציאת תיבת הספרים עשתה לה כנפיים, באו הניצולים לראות אותם ולהשביע בהם את עיניהם. והנה אחד מהניצולים הכיר את שלו. הוא מצא בין הספרים הללו מספר ספרים שהיו שייכים לו ושהיו חתומים בחתימת ידו ובחתימת אביו ואבי אביו, מאחר שהספרים יקרי המציאות האלה עברו לו בירושה מאבותיו. ובאותו את הדבר התחיל לדרוש מהאיש המוצא שיחזיר לו את רכושו, הספרים הללו השייכים לו. והאיש המוצא טען שיש לו דין על הספרים הללו כדין זוכה מן ההפקר וכדין מציל מזוטו של ים⁴.

הרב אשרי פסק, כי הספרים אכן שייכים למוצא⁵. מעניין לציין, שהוא לא הוסיף - כפי שאולי היינו מצפים - שמצד "ועשית הישר והטוב" עליו להחזירם לבעלים⁶, או לפחות למוכרם לו במחיר סמלי (שהרי בניגוד למקרה הקודם, כאן לא היו למחזיק הספרים הוצאות כלשהן). ייתכן שהרב אשרי הסיק לפי בעלי הדין, כי אין טעם שיציע פשרה כזו.

דיני ממונות כאלו התנהלו לעיתים אפילו בין רבנים, כדוגמת המקרה שמביא הרב יצחק אייזיק ליבס (אב בית-דין בפולין ולאחר השואה רב בניו-יורק) בספרו "בית אביי", ואשר ממנו ביקש להסיק על הסוגיה בכללותה:

"אודות הדין ודברים שבא לקדמנא בין הרב הגאון ראייע [כך במקור; השמות המלאים לא פורסמו] שליטי"א אב בית דין דקהילת ס', והרב פרידמן שליטי"א מפרשבורג, בנידון הספרים שהביא איתו [הנתבע] מאירופה, והתובע טוען שיש לו עליהם סימן שהם שלו. והנתבע אומר שהוא קנה אותם מנוכרי אחד שאספם לביתו בזמן גירוש היהודים בימי הזעם רחמנא ליצלן, להשתמש בהם במקום נייר לתשמישי ביזיון לבית הכסא, וכדי ביזיון וקצף. והנתבע כאשר ראה לאחר שובו לעירו בתום המלחמה הכתבי קודש בידי הנוכרים ומה שעושים עמהם, השתדל להצילם מידם על ידי המשטרה, ולכן טוען שהצילם לעצמו מן ההפקר.

ראיתי לבאר ולברר לפי עניות דעתי מה דינם של הספרים בכלל שנמצאו בארצות אירופה לאחר כלות ממשלת הזדון ימח שמה וזכרה... כמה מקרים היו שקנו בכסף מגויי הארץ ספרים, או אספו

4. הדין הידוע בגאות הים והנהר שמקורו בבבא מציעא, דף כא, ע"ב.

5. "אותיות של אש", עמ' 303-304.

6. בנושא זה דן הרב יהודה דוד בלייך במאמרו "בעלות ספרים וכתבי-יד עתיקים שניצלו מהשואה", "אור המזרח", קכ"ב, עמ' 188. מובא בתקליטור "שו"ת השואה".

בהרבה יגיעות והוצאות ממה שהיה בידי זדים ארורים או מן ההפקר ספרים של יחידים או של בתי מדרשות של ערי ישראל החרבות מבלי תושבי ישראל. וכאשר השרידים מהתופת הנורא וגם שבי מגולי רוסיה הסובייטית⁷ והנחבאים ביערות רצו לזכות בשלהם או בשל אבותיהם ומורישיהם. וטוענים המחזיקים שהם קנו מן ההפקר בזמן שהספרים היו לשמה ולבזיה".

הרב ליבס קבע, כי בכל המקרים הללו - כאשר למחזיקים הנוכחיים של הספרים נגרמו הוצאות - מוטב שיחזירו אותם לבעליהם כנגד כיסוי אותן הוצאות, אך ללא ריווח⁸. הוא לא נדרש לשאלה דומה לזו שראינו במקרה הראשון, כאשר החזרת הספרים ללא ריווח משמעותה פגיעה בפרנסתו של המחזיק, אשר כאמור רכש אותם בתום לב.

באופן דומה פסק הרב יעקב לווינזון מניו-יורק בספרו "דבר בעיתו":
"ישראל קנה ספר תורה מרוצח גרמני שלל מלחמה של קהילה ידועה, ואחרי גמר המלחמה באו בעלי הקהילה ותבעו מהקונה את הספר תורה, והקונה תובע שישבו לו הדמים ששילם להרוצח, וגם טוען שהקהילה נתייאשה כבר מהספר תורה כמו שנתייאשה מכל רכוש הקהילה שהייתה לבו [ולכן ספר התורה שייך לו]."

הרב לווינזון קבע, כי מוטב שהקונה ישיב את ספר התורה לשרידיה של אותה קהילה תמורת החזרת כספו⁹.

מקרה אחר, בו הדין דומה אך התפץ בו מדובר הוא יוצא דופן, הועלה בפני הרב ליבס בידי הרב יהודה יחיאל בורמר, אב בית הדין בעיר ביליץ שבפולין:
"בדבר שאלתו בדין תורה שבא לפניו מאחד שקנה מנורת כסף מחייל רוסי מחיילי המשטרה הצבאית שהיה מונח במשרד המשטרה, והלקוח הכיר את המנורה שהיא של הרב בן של קדושים מעירו. ויען שהיה יודע ששייכת לרב הנ"ל שנהרג על קידוש השם יתברך על ידי קלגסי גרמניה בעוונותינו הרבים עם כל משפחתו, ולכן השתדל לקנותה על ידי קשיים הרבה, יען כי הממשלה הסובייטית אספה את כל החפצים הנשארים מבתי ישראל תחת פיקוחה של המשטרה, ובין השאר הייתה גם המנורה. ולפי חוק הממשלה הצבאית היו צריכים להחזיר לבעלים כל מה שנמצא עדיין לשרידי

7. הכוונה ליהודים בעיקר מפולין וליטא, אשר גורשו לסיביר בעת שביתת המועצות השתלטה על מדינות אלו בחודשים הראשונים של מלחמת העולם השנייה.

8. "אותיות של אש", עמ' 305.

9. "אותיות של אש", עמ' 309.

החרב¹⁰, אבל בעוונותינו הרבים לא נשאר אפילו שניים במשפחה, והקונה הנ"ל עלה בידו לקנות המנורה בסכום פשוט כפי שווי מנורה קטנה¹¹.

ואחר כך בשנת תש"ו כאשר התחילה הריפוטריאציה [השיבה] מגלות רוסיה, שב גם בן הרב המנוח הנ"ל וכאשר נודע לו מהמנורה של בית אביו שקנה הנ"ל ביקש ממנו במפגיע להשיבה לו, כי זה העיזבון היחידי מכל בית אביו, והמנורה חשובה מאוד מחמת שירשו אותה מאבותיהם והיה להם בקבלה שהייתה של קדוש אחד מתלמידי הבעש"ט זצ"ל והיא עתיקה מאוד בת בי מאות ומחירה עולה לסכום גדול.

וכאשר שמע הקונה מחשיבותה בת עתיק יומין, לא רצה להשיבה בטענה שיגע הרבה להצילה ולולא השתדלותו לא היה שום אופן להשיגה מידי המשטר, מפני שאספו אחר כך [כאשר לא באו הבעלים] כל החפצים ושלחו אותם למוסקבה ולכן טען שלעצמו הצילה¹².

גם כאן העלה הקונה את טענת "זוטו של ים", אך הרב ליבס פסק שעליו להחזיר את המנורה ליורש - שמצידו צריך לפצותו על ההוצאות שנגרמו לו¹².

גם הרב יצחק יעקב וייס, מפוסקי הדור, נדרש לנושא בספרו הנודע "מנחת יצחק":

"בענין הכתב-יד "מגן אברהם"¹³ שנמצא אחרי המלחמה הנוראה, והמוצא את הכתב-יד אינו רוצה להחזירה ליורשים, בטענה שהוא כאבידה ששטפה נהר והווי דידיה [שייכת לו]."

"המנחת יצחק" פסק גם הוא, כי המוצא אינו חייב להחזיר את כתב-היד ליורשים¹⁴.

בכיוון שונה במקצת הלך הרב יחיאל יעקב וינברג, מי שהיה ראש בית המדרש לרבנים בבדלין, ניצל גיטו ורשה ומתנות ריכוז, בספרו "שרידי אש". הרב וינברג לא הסתפק בפסק ההלכה, אלא צירף כיוון מוסרי בתשובתו לרב מי רבהון מחיפה:

10. בפועל, כפי שנאמר לעיל, הסובייטים לא החזירו כמעט דבר. הם ראו בשלל שתפסו בשטחים המשוחררים ובשטחי גרמניה חלק מהפיצוי המגיע להם על נזקי המלחמה.

11. כלומר: לא לפי שווייה של מנורה ספציפית זו, הנובע מהבעלויות הקודמות עליה.

12. "אותיות של אש", עמ' 312. כך סבור גם הרב משה יונה צווייג: "אוהל משה", חלק ב' (תשי"כ), סימך י"ג. מובא בתקליטור "שו"ת השואה".

13. לא ברור האם הכוונה לכתב ידו של ר' אברהם הומבינר עצמו או להעתק של ספרו בכתב יד. לאור העובדה שהספר נכתב בשנת 1667 - כ-200 שנה לאחר המצאת הדפוס - ייתכן שהאפשרות הראשונה היא הסבירה יותר.

14. "אותיות של אש", עמ' 309.

ייעל דבר שאלתנו אם יש לחשוב את הספרים שהציל [בזמן השואה] מאוצר הספרים של בית המדרש כמציל מזוטו של ים, לפי דעתי אין לכבוד תורתו להשתמש בהיתר זה... מכיוון שידוע כי הרשעים ימח שמם לקחו את כל הספרים מהביבלאטיקות [ספריות] והניחום במקומות משומרים... ולא פסה התקווה מליבנו כי הרשעה כולה כעשן תכלה ותעבור ממשלת זדון [ולכן אין כאן דין של יאוש]... ועל דבר אם מותר להשתמש בספרים אלו עד שיעלה בידו לקנות ספרים חדשים - לפי דעתי יש להתיר¹⁵.

הרב וינברג מבחין כאן בין שני מקרים. הוא סבור, כי מבחינה הלכתית אין לקבוע שהיה יאוש של בעלי הספרים, אך דומה שמבין השורות עולה, כי גם לו היה ברור שזהו טיעון חלש במקצת. לכן, כך נראה, הוא מצרף נימוק מוסרי: אין זה ראוי לרב בישראל, כמו השואל, להשתמש בנימוק "זוטו של ים". לעומת זאת, הוא מתיר להשתמש בספרים באופן זמני, עד שניתן יהיה לקנות ספרים חדשים. ככל הנראה סבור הרב וינברג, כי לאחר מכן יש להניחם למשמרת עד שיבואו הבעלים.

שלטונות הכיבוש האמריקניים בגרמניה העבירו חלק ניכר מהספרים היהודיים שנותרו ללא יורשים לידי הגויינט - ארגון סיוע יהודי ותיק, שסייע רבות לשיקום שארית הפליטה. הדבר עורר את הרב מרדכי פנחס טייץ להעלות שאלה עקרונית:

"כאשר ניצחו האומות המאוחדות [בעלות הברית] את אשכנז [גרמניה] מצאו שם הרבה ספרים, ספרי קודש וספרי חול, ששללו החיילים [הגרמנים] מהיהודים בארצות שונות שכבשו תחת ידיהם. הממשלה הצבאית מסרה חלק מהספרים לגויינט, והגויינט הביא אותם לארצות הברית וחילקם בין הישיבות דפה. גם ישיבתנו באליזבת קיבלה חלק מהספרים ומדי עוברי עליהם, מצאתי ביניהם כאלה שהיו שייכים לבתי כנסיות, וגם השייכים ליחידים שנשארו הם או יורשיהם בחיים. ועלתה על דעתי לחשוב אם יש בזה חיוב מדינאי להשיב את הספרים לבעליהם, וגם אם מותר להשתמש בהם עד ההשבה".

הרב טייץ הגיע למסקנה, יש להחזיר את הספרים לבעליהם או ליורשיהם, ואין לומר שמסתמא התייאשו כבר, או שהספרים עברו לרשות הגרמנים כדין שלל מלחמה¹⁶.

15. "אותיות של אש", עמ' 310-309. דעת יחיד היא של הרב יצחק מאיר רפפורט מניו-יורק, הסבור שיש להכריז על הספרים מכוח המנהג להחזיר כל רכוש גנוב: "המאור", כרך נ"א. מובא בתקליטור "שו"ת השואה".

16. "הפרדס", שנה כ"ה, חוברת ג'. מובא בתקליטור "שו"ת השואה".

מקרה קיצוני, אשר במבט לאחור מעורר תמיהות, עלה בפסק דין של בית הדין הרבני בירושלים בשנת תשי"ד. היה זה בתביעה שהגיש צבי לנדסמן נגד "מרתף השואה" - אתר זיכרון בהר ציון, מהראשונים שהוקמו בארץ לזכר השואה, והמנוהל בידי משרד הדתות. פסק הדין מפרט כנהוג בתמצית את טענות הצדדים:

"טענת התובע: אני מהונגריה מעיר מקוב. היה לי כתר תורה פרטי שהייתי מחזיק אצל שכן שהיה גר קרוב לבית הכנסת, וכל שבת היו מקשטים את ספר התורה שלי שעמד בבית הכנסת בכתר זה, בימות השבוע היה הכתר בביתו של השכן. הנאצים ההונגרים [מפלגת "צלב החץ"] שדדו את כתר התורה עם ציץ מביתו של השכן יחד עם שאר הכסף והזהב ששדדו מכל היהודים. בחול המועד סוכות שנה זו [תשי"ד] ביקרתי בהר ציון ושם ראיתי את הכתר שלי. נכנסתי למשרד וביקשתי שיראו לי את הכתר ומסרתי את סימניו, שם אבי ואמי חרות על הכתר. שמש בית הכנסת של העיירה שלנו, גי הגר בירושלים, יודע את כל זה ויכול לאשר את דברי. אני דורש בכל תוקף להחזיר לי את הכתר תורה שלי תיכף ומיד, כי כתר זה נעשה לשם ספר תורה זה שנמצא אצלי בבית הכנסת בנווה שאנן בחיפה, ואני רוצה להחזיר עטרה ליושנה.

"תשובת הנתבע: אין אני מכחיש שהכתר היה שייך לתובע, אבל אני טוען שזה נקרא 'מציל מזוטו של ים', כי ברור שבימי השואה נתייאשו הבעלים ממנו, ואם כן פקעה הבעלות מן הכתר, ויש לנו הזכות להשתמש בו. באופן אלטרנטיבי במקרה ובית הדין יפסוק שהכתר תורה שייך להתובע - אני דורש לחייב את התובע בסך 50 לירות ישראליות, היות והיו לנו הוצאות בקשר להבאת כל תשמישי הקדושה ושמירתם. אני מעריך על חלק הכתר את הסכום הנ"ל."

בית הדין פסק, שיש להחזיר את הכתר מיד ללנדסמן ואין לחייבו בהוצאות כלשהן¹⁷. התמיהה כאן אינה על פסק הדין, אלא על התנהגותה של הנהלת משרד הדתות. ניתן היה לצפות מגוף ציבורי המנוהל בידי שומרי תורה ומצוות, שלא יעמוד בדקדקנות כזו על קוצו של יו"ד ולא ינסה לנקוב בדין את ההר. ייתכן שהיה טעם בטענתו של המשרד, לאור הפסקים הקודמים שראינו, אך דומה שיש להבחין - לפחות מבחינה מוסרית - בין אדם פרטי לבין מוסד ציבורי. גם הטענה לפיה ניתן לייחס הוצאות מדויקות (בסכום עגול להפליא) לפריט מסוים, וזאת ללא כל הוכחה, נראית מוזרה ובדין נדחתה.

17. "אותיות של אש", עמ' 307-308.

ב. דיני ירושה

המציאות, בה משפחות רבות הושמדו עד אחרון בניהן, הביאה לכך שרק מקרים מועטים יחסית של סכסוכי ירושה הנובעים מן השואה הובאו בפני הפוסקים. ועם זאת, גם מקרים כאלו תועדו בספרות השו"ת, כאשר אף כאן נמצאות ברקע במלוא עוזן הנסיבות המיוחדות של השואה. הרב יצחק יעקב וייס נשאל בשנת תשי"ו, בעת שהתגרר בעיר גרוסוורדין (אורדיה-מרה שבצפון טרנסילבניה):

"בעניין דין ודברים שבין יורשי הבעל ויורשי האשה, אשר הבעל והאשה עם שני ילדיהם נאבדו בשעת הזעם, היינו שהלכו ביחד לאושוויץ ולצד השמאלית דשם [לצד שמאל בסלקציה שמשמעותו רצח מידי]. ונשאר עיזבון מהם מכוונת של בית חרושת, אשר הבעל קיבל אותם בנדוניה מחותנו, אבי אשתו, ויורשי הבעל הנה מוחזקים בעיזבון הנ"ל, ויורשי האשה באים להוציאם מהם".
ה"מנחת יצחק" פסק, שמחצית מן העיזבון שייכת מיידית ליורשי הבעל, ועל המחצית השנייה יש להגיע לפשרה בין הצדדים¹⁸.

בשנת תשכ"ב, בהיותו רב בעיר מנציסטר, קיבל הרב וייס את השאלה הבאה:
"אבותי ע"ה היו גרים בגרמניה ונספו בעוונותינו הרבים, ואני משתדל כעת לקבל שילומים על אבדתי הגשמית. והנה דרשתי שילומים על ספרי אבי זצ"ל שנשרפו, והזכרתי ביניהם ספרי תורה וכו'. והשיבו לי מטעם הממשלה [הגרמנית], שהינם מוכנים לשלם בעד ספר תורה, שהיה לפי עדים ביד אבי אמי ע"ה. והואיל והיו לו כמה בנים, על כן משלמים לי את הסכום הראוי, ובתנאי שאם ידרשו גם שאר היורשים תשלומין, אז יהיה עלי לשלם חלקם מחלק הכסף המשתלם לי¹⁹.
ובאמת כבר קיבלתי את הסכום שאמרו לשלם לי, הקרובים המוזכרים יודעים גם הם על העניין, והנני עומד להודיעם על פסק דינם של אנשי הממשלה, וכל הרוצה לקבל חלקו יפנה אלי. בינתיים שמעתי, שיש עוד סניף משפחתנו שהיה להם חלק בהספר תורה, אלא שאין הדבר ברור לגמרי... והנני מודה לכבוד מעלתו על תשובתו, שאני מצפה לה, הואיל וכל ימי השתדלתי להתרחק מן הגזל וליבי נוקף בי פן אכשל בפעם הזאת".

18. "אותיות של אש", עמ' 316.

19. זוהי דרישה מקובלת בכל הסדרי השילומים והפיצויים.

תשובתו של ה"מנחת יצחק": שוויו של ספר התורה שייך רק למי שהם יורשים מדין תורה, דהיינו הפונה ובני משפחתו ולא בני הסניף הנוסף. אם ממשלת גרמניה תשלם סכומים נוספים - יחולק הכסף בין כולם²⁰.

שנים רבות לאחר מכן, בשנת תשי"מ, שוב נדרש הרב וייס לשאלת ירושה בעקבות השואה, בתשובה ששלח לרב שלמה קרויס מברוקלין:

"על דבר האשה שקיבלה מעות הנקרא 'וויעדער-גוטמאכונג'²¹ בעד העבודה והרכוש של אבותיה²², ובעלה מתחילה לא רצה להסכים שתיקח מהם מעות²³, ולבסוף הסכים, אבל אמר שהיות שהיא עשתה את כל מה שהיה צריך כדי לקבל המעות, לכן יהא המעות הכל ברשותה, רק דברים הנצרכים לטובת הבית לקח מזה המעות. ולבסוף קנה הבעל בית וחלק גדול בעד הבית נתנה מזה המעות. אמר לה הבעל: אכתוב חצי הבית על שמך וחצי הבית על שמי. 'ועתה מת בעלה, אומרים בניו [כנראה מנישואים קודמים] שכל מה שקנתה אשה קנה בעלה, לכן אין לה שום טענה על הבית והכל שלהם. והיא אומרת שהיא הייתה עקרת הבית... לכן מבקשת לכל הפחות חצי הבית, מה גם שבעלה היה מסכים לתת לה, וכל שכן שעיקר המעות להבית היה מממון שלה".

הפסק של הרב וייס: מחצית מהבית אכן שייכת לאשה²⁴.

20. "מנחת יצחק", חלק רביעי (תשל"ט), סימן ע"ו. מובא בתקליטור "שו"ת השואה".

21. בגרמנית: "קרן רצון טוב" - השם הרשמי של הגוף הגרמני המעניק את הפיצויים האישיים לניצולי שואה.

22. רשמית הפיצויים ניתנים על אובדן רכוש ועל נזק פיזי, ולא על הרצח.

23. ניצולים רבים סירבו במשך שנים לקבל את הפיצויים מגרמניה, בנימוק שחדבר יאפשר לגרמנים לטעון שהם "קנו" את מחילת העם היהודי.

24. "אותיות של אש", עמ' 320.

ג. דינים אחרים

כאמור, אירועי השואה התגלגלו אחריה לשאלות בענפים שונים של דיני ממונות. היבט אחר של כספי שילומים שקיבלה אשה נדון בידי הרב בצלאל שטרן, שהיה רב ברומניה בשואה ובאוסטרליה אחריה, בספרו "לב החכמה":
"אמרתי לבאר דין אשה שנלקחה למחנות עבודה אחרי נישואיה ואחר השחרור חזרה אל בעלה, איזו זכות יש לבעלה בכספי השילומין שאשתו מקבלת".

הרב שטרן הסיק להלכה, יש להבחין בין כמה מקרים. אם האשה קיבלה שילומים לצורכי החלמה והבריאה מהר מהצפוי - ההפרש שייך לבעלה; אם הבריאה מהר מהצפוי בזכות טיפול רפואי אינטנסיבי - ההפרש שייך לה; שילומים הניתנים לה לצורך יציאה לנופש שייכים לה, כולל עודפים אם יישארו כאלה²⁵.

כספי השילומים עומדים גם במרכז השאלה ששלח ד"ר פנחס וולף לרב אליעזר ולדנברג, בעל "ציץ אליעזר":

"כבוד תורתו שואל שאלת הכס אם ישנה מצוה לעשר כספי השילומים שאדם מקבל מגרמניה, היינו: סוג השילומים של הסוחרים אשר לקחו מהם רכוש שכבר היה מעושר ועכשיו הוא רק כמשיב אבידה".

הרב ולדנברג השיב, שקיימת חובה לעשר כספים אלו, משום שהשילומים הם כסף חדש שבא לידינו לאחר שכבר התייאש מהרכוש שהוחרם²⁶. ניתן להסיק מדבריו, שאם מדובר בשילומים שהם על סבל פיזי - אין חובה לעשר מהם.

האדמו"ר מבובוב, ר' שלמה הלבדשטס, שלח בשנת תשי"ב שאלה לפוסק הדור, הרב משה פינשטיין, בעל "איגרות משה":

"הנני בעניין הממון שלוה מעלת כבודו במשך המלחמה העולמית ושלח ליוראפ [אירופה] כדי להציל נפשות ישראל מן ההריגה, וכוונתו הייתה שהציבור יפרע את חובו. וכעת נתבע מעלת כבודו לפרועו. מה שכותב כבוד תורתו האם שטענתו היא שמדינת אינו חייב כלום, אלא מחמת שהורגל להתנהג במידת חסידות לפני משורת הדין, רוצה לשלם מעט מעט בסכומים קטנים".

תשובתו של הרב פינשטיין מפתיעה בחומרתה: האדמו"ר חייב לפרוע את כל הכספים שלוה, ולא ממידת חסידות אלא מעיקר הדין²⁷.

25. "בצל החכמה", חלק שלישי (תשי"ג), סימן ט. מובא בתקליטור "שו"ת השואה".

26. "אותיות של אש", עמ' 319.

27. "אותיות של אש", עמ' 318.

הרב הראשי לתל-אביב, הרב יצחק ידידיה פרנקל, נשאל:
 "איש אחד בשם ב' תבע את אחיו ה' בטענה, שבהיותם בוורשה
 עם פרוץ המלחמה, החביא כל אחד מהם בנפרד מטמון של כסף
 עד אשר תעבור המלחמה, וכל אחד ידע את מקום המחבוא של
 השני. באחד הימים כאשר הופיעו אנשי ס"ס והאח האחד ניסה
 להציל עצמו ורכושו, הראה את מקום המחבוא של האח השני,
 וכך ניצל.

עם תום המלחמה תבע האח ב' שהאח ה' ישא באחריות בעד כל
 מה שלקחו אנשי ס"ס, כיוון שיכול היה להראות להם את המחבוא
 שלו ולהציל עצמו בממונו, וכיוון שלא עשה כן אלא הראה להם
 את שלו [של ב'], הרי הציל עצמו בממון חברו וחייב.

האח ה' לא הכחיש את העובדה שהראה לס"ס את המחבוא של
 אחיו ב', אלא לפי דבריו הם ידעו על ידי מלשין²⁸ שאחיו ב' הטמין
 כסף, רק לא ידעו איפה, והם באו לדרוש ממנו שיגלה את מקום
 המחבוא של אחיו ב' ונמצא שבכלל לא ידעו על קיומו של מחבוא
 משלו, ואם כן אינו אחראי".

הרב פרנקל פסק, כי על ה' לשלם לבי' רק חלק מאותו סכום²⁹. העובדה
 שמדובר במילה מול מילה, בשתי עדויות סותרות וללא תימוכין, הביאה את
 הרב פרנקל לעשות למעשה פשרה - בדומה לדין שניים אוזין בטלית.

שניים מחשובי הפוסקים בדור השואה "נפגשו" בשאלה שהיפנה הרב צבי
 הירש מייזליש, רב בהונגריה, ניצול אושוויץ ורב שארית הפליטה בברגן-בלזן,
 אל הרב מרדכי יעקב בריש, רב בגרמניה ולאחר מכן בשווייץ. הרב בריש מביא
 אותה בספרו "חלקת יעקב":

"איש אחד מסר בשעתו, שנות המלחמה העולמית, לחברו אלף
 דולר בפיקדון. ומני אז נאבד זכרו של המפקיד, אף לאחר מודעות
 בהעיתונות לחפשו, לו או ליורשיו, ואין קול ואין קשב. הנפקד
 הנ"ל, ידידו של כבוד תורתו הרם [הרב מייזליש], הציע לכבוד
 תורתו הרם, ביודעו שהוא עוסק בהוצאת כתבי-יד מרבנים גדולים
 ותלמידי חכמים שנקטפו על קידוש השם על ידי הרוצחים ימח
 שם, הי"ד³⁰, להעלות זכרונם בחידושי תורה שלהם ושיהיה
 שפתותם זוכרות בקר... למטרה זו הציע הנפקד ליתן האלף דולר
 על הוצאות הדפוס, יען שממקום קדוש בא ולמקום קדוש יהלכו".

28. בגיטו ורשה ובצד ה"ארי" של העיר פעלו מאות מלשינים, חלקם יהודים וחלקם נוצרים,
 שמסרו מידע לגרמנים על רכוש יהודי ואפילו על מסתתרים יהודים.

29. "אותיות של אש", עמ' 315-316.

30. הכוונה כנראה לספר "מקדשי השם" שערך הרב מייזליש ופורסם בשנת תשט"ו.

הרב בריש הוסיף, שמדובר בשאלה עקרונית הנוגעת לאנשים רבים שתחת ידיהם מונחים פקדונות דומים. הוא פסק, שמוטב לתת כספים כאלו לצדקה ולא דווקא למטרה - החשובה לכשעצמה - של הוצאת ספרים³¹. בהמשך לתשובה זו, עסק הרב בריש בשנת תשכ"ב בשאלה מה לעשות בפקדונות ללא יורשים של קורבנות שואה שנתרו בבנקים השווייצריים. באותה עת נדמה היה, כי הבנקים פועלים בצורה כנה לאיתור פקדונות אלו. רק כעבור שנים יתברר, כי הם המשיכו לרמות את הכל ולהחזיק מיליארדי דולרים של הקורבנות. מכל מקום, הרב בריש פסק שיש להפנות כספים אלו למטרות צדקה, דוגמת עניים חולים וכלות עניות.

כפי שצינו בראשית הדברים, גם דיני נדרים מעורבים בשאלות הממון שלאחר השואה. הרב יהושע גרינוולד, יוצא הונגריה וניצול אושוויץ ומאוטהאוזן, ולאחר השואה רב בבודפשט ובברוקלין, כותב בספרו "חסד יהושע":

"בא לפני עובדה באחד הנגידים דשם [בדפשט], אשר בעת שבאו האשכנזים [הגרמנים] הצוררים ימח שמש למדינת אונגראן [הונגריה, באביב 1944] ועשו שמות בארץ, גזלו וחמסו ונפלו בית ישראל לחרב והרגו בזדון חסידי עליון וביקשו להשמיד ולהרוג ולאבד את כל היהודים ושללם לבז, והיה צרה גדולה לבית ישראל אשר כמוהו לא היה מימות חורבן מקדשנו. ועוד סכנה גדולה היה שם כי חיל האמריקאים באו באווירונים וזרקו על השונא אבני בליסטראות וחיצי אש, יום ולילה לא ישבותו, ונהרגו אנשים לאין מספר.

ואז בשעת הסכנה עמד האיש הנ"ל ונדר כל נכסיו לעניים. ואינו זוכר אם אמר בפירוש שאם יעזור לו ה' יתברך ויניצל יתן כל נכסיו לצדקה, או שאמר סתם בלי שום תנאי שהוא נודר כל נכסיו לצדקה. ובעזרת ה' יצא בשלום הוא ובני ביתו וכל הנלווים עליו. וכעת נפשו בשאלתו להתיר לו את הנדר ומתחרט הוא, כי טפלא [ילדים] תלוי ביה תשעה ילדים ופרנסתם תלוי בהנכסים שלו ועולים לערך שלושים אלפים דולרים [250 אלף דולר בערכים ריאליים]".

הרב גרינוולד פסק, כי ניתן להתיר את הנדר³². שהרי ברור שאם היה יודע שלא יהיה לו במה לפרנס את ילדיו - לא היה נודר מלכתחילה.

31. "אותיות של אש", עמ' 316-317.

32. "אותיות של אש", עמ' 317.

ונסיים במקרה יוצא דופן במיוחד, אותו מביא הרב ליבס ב"בית אבי" בתשובה ששלח לרב מאיר עזריאל לרר מסן-פרנסיסקו:

"בדבר שאלתו בעסק דין תורה שבא לפניו, באחד ששאל מחברו ספר תהילים שהיה בידו כאשר היה בימי הזעם בשנות ראינו רעה בעוונותינו הרבים במחנות ההשמדה באושוויץ, ופגש שם ברב צדיק וקדוש מארץ הגר [הונגריה] אשר היה בידו ספר תהילים ירושה מאבותיו הקדושים גדולי עולם. ובסוף הספר היה הרבה עלים עם חידושי תורה בדרך פרד"ס וגם על הגליונות היה הרבה הערות ופונגמי אורייתא מצדיקי עולם, מתלמידי רבינו אור עולם הרב ישראל בעל שם טוב זצוקלי"ה זי"ע.

וכאשר הרב הנ"ל בעוונותינו הרבים נשרף על קידוש השם הי"ד, הספר תהילים נשאר ביד האיש הנ"ל, והוא ניצל בחסדי ה' בדרך נס והספר היה יקר מאוד אצלו כעל כל הון. והשאל את הספר תהילים לחברו כאשר הלך לבית החולים על מחלה אנושה כדי להתפלל בו וגם בתורת סגולה. וכאשר בעזרת ה' יתבדך יצא מבית החולים, נאבד ממנו הספר החשוב הזה. ועתה המשאל תובע ממנו סכום גדול שווי דבר עתיק כזה, והשואל רוצה לשלם לו רק ספר תהילים פשוט וזה סכום פעוטי".

תשובתו של הרב ליבס: יש לעשות פשרה בין השניים³³.

33. "בית אבי", חלק שלישי, סימן קנ"ג, תשל"א. מובא בתקליטור "שו"ת השואה".